

ANKARA ERKEK KIYAFETLERİ¹

ENİSE YENER

Anadolu halkının yakın zamana kadar giydiği ve bazı köylerde hâlâ giymekte olduğu elbiselerin genel olarak ortaklaşa bazı nitelikleri olmakla beraber giyim şekilleri bölgeden bölgeye değişir.

Genellikle Anadolu erkek giyimini Ankara da dahil olmak üzere üç gurup altında özetlemek mümkündür : 1 Üç-etek entariler, 2 Şalvar ve ışlık, fermani veya gazeki'den oluşan takım, 3 Efe veya zeybek veya dadaş gibi memleketin yiğit delikanlılarına özgü dizlikli, zıpka veya zıvga'lı, camadan veya çepkenli kıyafetler.

Bunlardan üç-etek dediğimiz önden açık, yanları yırtmaçlı entariler hoca ve esnaf sınıfına ait kıyafetlerin hemen en eski örneklerini teşkil eder. Şalvar, ışlık, fermani veya gazeki'den oluşan takımlara gelince; bunların giyiliş ve şekilleri bölgeden bölgeye değişir. Sadece Ankara içinde bile yaş ve mesleklere göre birkaç tip şalvara rastlamak mümkündür. Efe ve zeybek kıyafetleri ise her memlekette ayrı ayrı özellikler gösterir.

Ankara erkek kıyafetleri üzerindeki araştırmalarımız yaklaşık bir, birbuçuk yüzyıl evvelinden cumhuriyet devrine kadar olan kıyafet çeşitleri üzerinde teksif edilmiştir. Bu süre içinde Ankara'da çeşitli halk tabakasının giydiği kıyafetleri başlıca beş gurup altında özetlemek mümkündür :

¹ Ankara kadın kıyafetlerine dair daha evvelki yazımız Ank. Üniv. Dil ve T. Coğ. Fak dergisinde çıkmıştır. Bak : Enise Yener, Eski Ankara kadın kıyafetleri ve giyiniş tarzları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, C, XIII, Sayı 3.

- 1 İlmiye sınıfının kıyafeti
- 2 Okuma çağındaki çocukların kıyafeti
- 3 Esnaf kıyafeti
- 4 Efe ve çocuk efe kıyafeti
- 5 Memur kıyafeti

İlmiye sınıfının kıyafeti

Tesbit edebildiğimiz en eski örneklerden yakın zamana doğru yaptığımız araştırmalarda ilmiye sınıfına ait başlıca takımların en dikkate değer olanlarını üç-etek entariler teşkil eder. İkinci Sultan Mahmut ve hatta ondan çok daha evvelki devirlerin bir devamı olduğuna kuvvetle ihtimal verdiğimiz bu takımlar sonradan giyiliş tarzlarında vucuda gelen bazı ufak değişiklikler ile ikinci Aptülhamit devrinin sonuna kadar ilmiye sınıfının olduğu kadar esnaf sınıfının da giyiminin esas unsurunu teşkil etmiştir. Genellikle şetari, altıparmak², veya osmaniye topu gibi yollu kumaşlardan yapılan bu entariler önu baştanbaşa açık, yanlarının birer karış yeri yırtmaçlı, uzun kollu, *haydari (üçgen şekilde)* yakalı, önünün bele kadar kısmı ile kol yenleri kaytan süslü olur ve belinin yanında ufak bir bağla bağlanmak suretiyle iki önu birbiri üstüne kavuşurdu. yaklaşık olara ikinci Aptülhamit devrinin ilk yarısına kadar hocalar tarafından uzun ve gayet bol şalvarlar ve pamuklu iç ışlikleri ile giyilen bu üç-etek entariler üzerine bele kısmen ince tarzda (esnaf ve efelerinkinden ince olmak üzere) ipek trabulus kuşağı, beyaz tiftik veya Gürün

² Yol yol çubuklu ve her çubuğun rengi başka başka altı renkte yarı ipekli bir kumaştır.

Şalından bir kuşak sarılır, sırta da mevsim ve duruma göre ya pamuklu hırka veya Mekke hırkası, sokakta lâta, camide ise cüppe giyilirdi. Şimdi bu giyim parçalarını birer birer gözden geçirelim :

Bol Şalvar'lar: Bal rengi, lâcivert veya siyah çuha'dan fevkalâde bol ve bileğe kadar uzun olarak yapılır, paçaları ile derince olan cep kenarları kaytan işlemeli olur ve kışın pamuklu iç işlikleri ile üç-etekler altına giyilirdi.

İç işlikleri: Beyaz veya renkli patis-kadan içi pamuklu, uzun kollu, haydari yakalı ve karın üstüne kadar uzunluktadır. Belinin yanından ufak bir bağla bağlanır. Bu işliklerin daha sonraları pamuksuz ve kapalı yakalı olanları giyilmiştir.

Mekke Hırkası: Krem, havai mavi, toz penbe, limon küfü veya samanî renk, hama gezisinden, içi gayet ince pamuk döşeli olan bu hırkalar hazır olarak hicazdan getirilirdi. Üzeri gayet ince tezyini şekiller hasil edecek surette kapitone (hafif kabartma dikişli), diz kapağından bir karış aşağı uzunlukta yanları yırtmaçlı ve hafif dik yakalı olur. Hocalar tarafından olduğu kadar yaşlı esnaf tarafından da mevsimlerde, sabah ve akşam serinliklerinde par-desü gibi üç-etekler üzerine giyilirdi.

Pamuklu hırkalar: Gürün şalı, şal taklidi veya pazenden yapılan bu hırkalar içi pamuklu, üstü parmak dikişli, uzun kollu ve dizden biraz aşağı uzunlukta olur ve yaşlı kimseler tarafından kışın palto yerine giyilirdi. Bu hırkaları hocalar sonradan "elifiye"ler ile giydikleri gibi esnaf-tan yaşlı olanları da giymişlerdir.

Lâta'lar: Evvelce fes rengi, deniz rengi veya siyah softan yapılırdı. Sonraları çuha'dan yapılmaya başlanmıştır. "Louis çuha'sı" denilen bu çuhalar genellikle Avusturya ve Fransa'dan gelir ve fevkalâde pahalı olurdu. Halk arasında çuhanın pahalı oluşu şu tekerleme ile de sabittir : "Çuha giymedikse de kenarını kuşandık" derlerdi ki çuhanın terziler tarafından çıkarılan kenarının uçkur vesaire yapılmasına telmihtir. Lâtalar biraz bolca, bal-

dıra kadar uzunlukta ve iki parmak dik yakalı olurdu.

Cübbeler: Siyah çuhadan yapılır, lâtalara nazaran daha geniş ve uzun, iki parmak yüksekliğinde dik yakalı ve bolca kolludur. Yandaki iki cebi astarsızdır.

Cübbe ve lâta sadece hoca sınıfına ait bir giyim kisvesi olmakla beraber sonradan yozlaşarak esnaf tarafından da giyilmiştir.

İkinci Aptülhamit döneminin ilk yarısına kadar bu suretle bol, kuyruklu, şalvarlar ile giyilen üç-etek entarili takımlar sonraları şalvarlar kısmen daralmak suretiyle daha bir süre hocalar tarafından aynı suretle giyilmekte devametmiş ve nihayet ikinci Aptülhamit devrinin sonlarına doğru yerini "elifiye" denilen bir cins şalvara terkederek son kalıntıları da böylece tarihe karışmıştır.

Yetmiş yıl evvelki ilmiye sınıfının kı-yafeti: Üç-etek entariler terkedildikten sonra ilmiye sınıfı tarafından pantolona çok benzeyen, yalnız üstü ondan biraz daha bolca "elifi" şalvarlar giyilmiştir. Önü arkası bir, arkasıda pantolon önü gibi ilik düğmeli olan bu şalvarların beli pantolon beli gibi kemerli, yanları hafifce iki - üç pastalı ve içi baştanbaşa astarlıdır. Kısaca "elifiye" de denilen bu şalvarların önü arkası bir olduğundan her iki tarafı da aynı şekilde giyilir. bu suretle namazda dizlerinin eskilemesi önlenmiş olurdu. Elifiyeler üzerine biraz zengince olanlar şam toplanlarından, olmayanlar yollu pazen veya ketenden, parmak yakalı, önden düğmeli, uzun bilezikli kollu bir işlik giyer, bele beyaz tiftik veya Gürün şalından bir kuşak sarar, üzerine çuha veya kumaştan bir yelek giyerdi. Uzun kollu kapalı, önden birbiri üzerine kurveze (kapaklı), iki yandan birer sıra düğmeli ve altta iki saat cebi bulunan bu yelekler göbek üstüne kadar uzunlukta olur ve kuşağın üstünde kalırdı. Bazı kimseler bu yeleklerin kolsuzunu tercih ederlerdi. Bu takımlar üzerine hocalar üç-etek entarilerle olduğu gibi kışın ayrıca bir pamuklu hırka, yazın ise sadece lâta ve cübbe giyerlerdi.

Ayakkabıları: İlmiye sınıdından olan hocalar ikinci Abdülhamit devrinin ilk yarısına kadar bol şalvarlı üç-etek entarilerle ayaklarına sarı mest ve papuç giyerlerdi. Sonraları yandan 5-6 kancalı “şemik mest” denilen kısa mest ile “mergup” veya “mabeyn biçimi” kundura, yazın ise “cimcime” denilen altı gönden bir nevi yemeniye benzer ayakkabılar giymişlerdir.

Başlıkları: başlangıçla bol şalvarlı üç-etek entarilerle hocalar başlarına püskülsüz ve kalıpsız fes giyer, üzerine onbeş kulaç uzunluğunda beyaz tülbentten çatma sarık sararlardı. Sonraları ikinci abdülhamit devrinin ortalarında püsküllü ve kalıplı fesler üzerine beyaz çatma sarıkar sarılmıştır. Evvelce hocalardan emir sülâlesine mensup olanlar yeşil sarık kullanırlar idi ise de sonraları bu, oldukça yozlaşmıştır. Tuvalet giderken yeşil sarıklı serpuş ya çıkarılır veya bezle örtülerek kudsiyeti muhafaza edilirdi.

Cumhuriyet ilânından sonra diyanet işleri reisi hariç olmak üzere hocaların cami dışında cübbe ve sarıkla dolaşmaları menedilmiştir. Bu gün hocalar, sarıklarının ancak namaz kıldırırken, hutbe okuturken, kürsüde vaaz verirken, cenaze namazı kıldırırken ve talkın verirken taşıyabilirler.

Kadı Kıyafetleri: Kadılar da aynı hocalar gibi giyerlerse de bunlar devletin resmî memurları olduklarından ikinci Mahmut zamanında çıkan “elbise nizamnamesine”³ uyarak üç-etek entari giymemiş ancak pantolona çok benzeyen elifiye giymişlerdir. Kadılar elifiyeler üzerine genellikle İran Şâlisinden işlik, hocalarınki gibi lâta ve resmî günlerde ise “biniş” denilen bir tür geniş beden ve geniş kollu cübbe giyerlerdi.

Başlıkları: Kadılardan peygamber sülâlesine ait olanlar fes üzerine yeşil, diğerleri ise beyaz sarık sararlardı. Es kiden peygamber sülâlesine ait olanların şecere ve kayıtları Babiâli’de bulunur ve yeşil sarık sarmak isteyenler oraya mürâ-

caat edüp izin alırdı. 1924 de şer’î mahkemelerin kaldırılmasına kadar mahkemei şeriye memurları da sarık sararlardı. Cumhuriyetin ilânını müteakip bu mahkemeler de kıyafetleri de tarihe karışmıştır.

Okuma çağındaki çocukların kıyafeti.

Okuma çağındaki çocuklar okuyan ve okumayanlar olmak üzere iki kısma ayrılır, bunlardan okumayanlar esnaf olurdu.

Okuyan çocukların kıyafeti: İkinci Abdülhamit devrinin birinci yarısına kadar okuyan çocuklar da üç-etek entari üzerine çuhadan mintan giyer, bellerine şal kuşak sararlardı. yaklaşık olarak 1894 yıllarında Ankarada ilk maarif teşkilâtı kurulduktan sonra bu üç-etekler kalkmış yerine pazen veya kumaştan içi astarlı, uzun şalvarlar ile işlik ve pamuklu hırkadan ibaret takımlar giyilmeğe daha, sonraları ise “elifiye”ler ve nihayet hali vakti yerinde olanlar tarafından setre - pantol’lar giyilmeğe başlanmıştır. Okuyan çocuklar başlarına ya iki parmak genişliğinde yemeni sarılı fes veya “dal fes” (sarıksız fes), ayaklarına kısa yün çorapları ile yemeni veya 2-3 cm. topuklu kundura giyerlerdi. Medrese talebelerinin kıyafetleri ise hocalarınkinin aynı olurdu.

Okumayan çocukların kıyafeti: Bundan ileride esnaf sınıfına ait kıyafetlerde ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

ESNAF KIYAFETLERİ

İkinci abdülhamit devrinin sonlarına kadar Ankaralı esnaf da tıpkı ilmiye sınıfı gibi üç-etek entarilerden oluşan takımlar giyerlerdi. Bu entariler altına yakasından güzel görünmesi için bir “iç işliği” giyilir, bele uzun veya değirmi şal kuşak kuşanılır, sırta da hocalardan farklı olarak kuşağın üzerini örtecek uzunlukta işlemesiz bir “gazeki veya fermani” giyilirdi. Mekke hırkası bulunanlar bunların üzerine ayrıca bir Mekke hırkası veya pamuklu hırka, kışın ise hocalardan farklı olarak isteyenler “mırız”, aba, daha zen-

³ Ahmet Rasim; Osmanlı tarihi; C. IV, s. 1826.

gince olanlar ise kürk giyerlerdi. Şimdi bu giyim parçalarını inceleyelim :

İç işlikleri: Üç-etek entariler açık haydari yakalı olduğundan entarinin altına muhakkak bir "iç işliği" giymek lüzumu hissedilirdi. Genellikle entarinin kumaşından veya basma, pazenden içi astarlı olarak yapılan bu işlikler uzun kollu, parmak yakalı, ön kısmı yukarıdan itibaren peşli olur. Önden birbiri üzerine hafifçe binmek suretiyle yakanın yanında bulunan bir düğme ile kapanır ve belinin yanından ufak bir bağla bağlanırdı. Bu işliklerin sonradan önden düğmeli ve peşsiz olanları giyilmiştir.

Fermani veya Gazeki'ler: Çuhadan, kumaştan veya rumeli şayağından yapılan gazeki'ler kuşağın yarısını ötrecek uzunlukta, iki parmak yakalı hafifçe yırtmaçlı, uzun kollu, ve önü birbiri üzerine kavuşmayacak tarzda dar olurdu. Bunlara halk arasında gazeki veya fermani denildiği gibi mintan diyenler de bulunurdu. Yaşlıların fermanisi kuşağın üzerini örtecek uzunlukta düz ve harçsız, gençlerinki ise daha kısa ve ipek kaytanlı olurdu.

Mırız'lar: Evvelce esnaf tarafından kışın "mırız" denilen kısmen lâtaya benzeyen, yakası yalnız onunkinden daha yüksek, şimdiki hâkim yakaları gibi dik bir çeşit palto giyilirdi. Genellikle kalın kahve rengi *bulgaristan şayağından* yapılan bu mırız'ların yanlardaki iki cep kenarı ile önü baştan başa —eskimesi için— kaytan süslü olur ve önü bir kordon ile kapanırdı. Eskiden geceleri sokağa çıkılırken bu mırızların altında omza ipe geçirilmiş "teke bıçak" taşınırdı. Bir kavga vukuunda zorunlu kalmadıkça bıçağın ağız tarafı kullanılmadan ters tarafı ile iş halledilmek istenirdi. Mırızlar sonraları yaka şekli kısaltılmak suretiyle "aba" ismini almıştır.

Abalar: Baldıra kadar uzunlukta, bolca, iki parmak yükseliğinde dik yakalı olur ve cübbelere benzerdi. Evvelce *bulgeristan şayağından* sonraları ise "feshane abası" denilen kalınca bir kumaştan yapılırdı.

Genellikle deve tüyü veya siyah renkte olur ve bazısının yakasında kürk bulunurdu.

Esnaftan zengince olanlar kışın aba veya mırız yerine dışı çuha kaplı kürk giyerlerdi.

Nihayet üç-etek entarili takımlar yaklaşık 80 yıl önce yerini şalvar, işlik ve fermani'den oluşan takımlara terk ederek tarihe karışmıştır. Bundan sonra esnaf dizden biraz aşağı uzunlukta uçkurlu şalvarlar giymişlerdir. Uzun diz çorapları ile giyilen bu şalvarlar üzerine yollu pazen veya ketenden işlik, üstüne çuhadan kolsuz bir yelek ile gazeki giyilir, bele kuşak sarılırdı. Yaşlıların işlikleri yelekleri, gazekileri de gençlerinkinden farklı olurdu. Zenginlik derecesine göre yollu Şam veya Halep dokumalarından veya pazenden yapılan bu işlikler parmak yakalı, uzun kollu, önden düğmeli olur, çuha veya kumaştan, kolsuz, yakalı, önden peşli olan yeleklerinin her iki önü yandan ufak bir bağla bağlanmak suretiyle birbiri üzerine kavuşur. Gazekileri ise gençlerinkinden daha uzun, daha bolca ve işlemsiz olurdu. İhtiyarların üstlerine fazla itina edenleri "kınandığı" için bu çağlarda kıyafetler özellikle ihmal edilirdi.

Yeni yetişen 13-14 yaşındaki esnaf çocuklardan efeliğe hevesli olanlar yaşlıların giydiği bu kısa şalvarların biraz daha darca ve itinalı olanları ile tıpkı efelerinki gibi işlik, yelek, fermani giyer bele genişçe bir kuşak ile isteyenler silahlık kuşanırdı.

Delikanlı çağına girince ise kısa şalvarlar yerine uzun ve dar paçalı, arkası kuyruklu "zıvga" denilen efelere özgü olanını giyerdi (Foto.1). Bunlardan efelerin kıyafetinde ayrıntılarıyla bahsedilecektir.

Efe olmak istemeyen gençler ise yaşlıların giydiği takımların daha dar ve daha gösterişlisini giyerlerdi.

Esnaf başlıkları: Eskiden Ankara'da "dal fes" dedikleri sarıksız fes hiristiyan esnaf tarafından giyildiğinden, müslüman esnaf kendilerinin hiristiyanlardan ayırt edilmesi için (memurlar hariç), başlarına

muhakkak bir şey sararlardı. Sarmayanlar olursa köylü onu hiristiyan zannederek “sabahlar hayrolsun” diye selâmlardıkı bu da onları pek kızdırdı.

Yaşlı esnafın başlığı : Bunlar başlan-gıçta üç-etek entarilerle başlarına kalıplı, kısa püsküllü fes giyer, üzerine abanî sarık sararlardı. Sonraları abanî sarıklar yerine sadakor sarıklar çıkmış ve onlar sarılmağa başlanmıştır.

Genç esnaf başlığı : Gençlerden efeliğe hevesli olanlar uzun püsküllü fesleri üzerine zenginlik derecelerine göre ya “puşu” veya “kandilli yemenisi”ni efe tarzında sarar ve omuza sarkan kalın püskülünü yandan kulak arkasından sarkıtırlardı. Puşu’lar yemenilere nazaran daha pahalı olduğundan malî duruma göre bunlardan biri bağlanırdı. Puşu’ların ipeklileri olduğu gibi simli olanları da vardı.

Efeliğe heves etmeyen genç esnaf ise, fesleri üzerine iki parmak genişliğinde kandilli yemenisinden “çeki çekinir” yani sarık sararlardı. 35-40 yaşına gelince de sakal duasından sonra isteyenler yaşlılara özgü sarıktan sarıp sakal koyuverirdi.

Eskiden Ankarada gençler pek sakal bırakmazlardı. Sakal bırakmak ve yaşlılara özgü sarık sarmak bir nevi yaşın kemale erdiğine ve o kimsenin artık “oturaklı bir hal” almış olduğuna işaret sayılacağından 35-40 yaşına gelen bazı kimseler sarık sarmak ve sakal bırakmak suretiyle topluluktaki yerini artırmak isterlerdi. Sakal bırakma işi “sakal duası” denilen bir tür törenle olurdu. Hoca camide topluluğa namazını kıldırdıktan sonra sakal bırakmak isteyen kimse hocaya yaklaşır, elini öper ve “hoca efendi ben sarık sardım sakal koyuverdim bir dua ediver” derdi. Hoca da kıbleye karşı duasını eder ve “inşallah sakalın zemzemle yıkanır” diye duasını bitirirdi. Duadan sonra akraba ve dostları bu sakalı okşar ve hediyeler getirirdi. Sakal bırakanlar bundan böyle gidişatına çeki düzen verir, rakı içiyorsa bırakır ve mümkün olduğu kadar uygunsuz bir hareket yapmamaya dikkat ederdi. Eğer uygunsuz bir hareket yapacak olursa ailesi muhtara şikâyet eder, bunun üzerine

mahalle imamı, muhtarı ve ileri gelenleri mahalle odasına adamı çağırarak bir temiz döğerler, adamın mahkemeye de şikâyete hakkı olamazdı. İleride herhangi bir kusur işleyecek olursa “sen iyi bir adam olasydın mahalle odasına çağırılmazdın” diye başına kakılırdı ki mahalle odasına celbedilmek onun için bir alçalma ve leke sayılırdı.

Orta yaşlıların sakalları genellikle “top sakal” denilen kısa biçimde olurdu. 60 yaşından sonra ise bu sakallar hiç kestirilmeden bırakılırdı ki buna avam arasında “gerdan süpürkesi” denirdi.

Sakaldan söz açılmışken Ankaralı-larca özellik gösteren saç tıraşından da bir nebze söz etmek yararlı olacak. Eskiden Ankarada bugünkü saç tıraşlarından farklı olarak “acem tıraşı” ve “sekili tıraş” olmak üzere iki tür tıraş yapılırdı. Bunlardan acem tıraşında başın tepe ve yanlarındaki saçlar sıfır numara veya ustura ile kazıtılarak yalnız arkada saç bırakılırdı. Sekili tıraşda ise yanlarda ve önde saç kalmak üzere kafanın tepesi sıfır numara veya ustura ile simit şeklinde kazıtılır, arkası da ya normal olarak kestirilir veya o da yarısından itibaren enseye kadar ustura ile kazıtılırdı.

Ayakkabılar: Ankarada giyilen ayakkabılar, yaşa, mevsime ve sosyal duruma göre değişik tipler gösterir. Genellikle yüksek tabaka “kallos fotin”, orta tabaka ve yaşlılar mest ve kundura, gençler ise yameni giyerlerdi.

Yaşlı esnaf ve hocalar kışın ayaklarına “şemik mest” denilen kısa konçlu, yandan 4-5 kancalı bir mest ile üzerine “mergup” veya kundura veya lâstik giyerlerdi. Bu kunduraların da “mabeyn biçimi” kundura denilen neveleri vardı.

Mabeyn biçimi kunduralar : daha ziyade hocalar, memurlar ve okumuş kimseler tarafından giyilen bu kunduraların yüzü ve topuğu az, “fort” tabir edilen arka kısmı diğerlerine nazaran daha kısa, köseleden ve nalçasız olurdu.

Çerkez biçimi kunduralar : bu kunduralar yumutra ökçeli (amerikan ökçeli),

nalçasız ve burnu biraz kalkıktır. Üstünde üçgen şekilde bir dili bulunur. “fort”u köseleden, “vakita” tabir edilen yüzü de dana veya inek derisinden olurdu.

Düz kunduralar : Bunların yüzleri yemenilere benzerse de arkası yemeniler gibi yüksekçe olmayıp düzdür. Fortu köseleden, ökçeleri de şimdiki erkek terliklerinin ökçelerinden biraz daha yüksekçedir.

Mergup’lar : İlmiye sınıfının şemik mestler üzerine giydikleri bu mergup’lar yemeni biçiminde olur ve kışın topuklarına 1-1,5 cm. yüksekliğinde “köpek dişi” nalça çakılırdı.

Yemeni’ler : Bunların yüzü biraz genişçe arkası, da sivrice olurdu. Bu sivri kısma Ankaralılarca “topuk” veya ”ibik tabir olunurdu. Yemenilerin uzun ve kısa ibiklileri vardı. Yaşlılar kısa ibiklisini, gençler ise uzun ibiklisini giyerlerdi. Kışın mestler üzerine giyilen yemenilerin arkası ibiksiz olurdu.

Kalevle : Yazın giyilen bu ayakkabı genellikle yemeniye benzerdi. Yalnız kalevlenin yüzü bileğe yakın denecek derecede yemeniden daha geniş, arkası da yemende olduğu gibi ibikli değil düz olurdu.

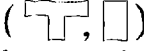
Geç esnaf kışın ayaklarına uzun diz çorapları ile “yamak mest” veya “kalçın” giyer, onun üstüne de kundura veya lâstik giyerdi.

Yamak mest’leri : Efeler tarafından kışın giyilen bu ayakkabılar diz kapağı altına kadar uzun, dar ve yan tarafı boydan boya 15-20 adet sık kancalıdır. Üstü sahtiyen, altı ise ince deriden köseleli ve topuksuzdur.

Kalçın’lar : Bir nevi çizmeye benzerdi. Altı üstü sahtiyandan diz boyunca uzun ve ökçesiz olurdu.

Gençler ayaklarına yazın yemeni veya cimcime giyerlerdi.

Cimcime’ler : Genç ve biraz çapkınca olan efeler tarafından yazın giyilen bu ayakkabıların yüzü çok ufak, arkası ise oldukça sivri olurdu. Kırmızı veya siyah sahtiyandan yapılır, arkasında ipekle işlenmiş iki basit motifi ve “yorak” tabir

edilen yanlarında hem yan dikişlerinin sökülmemesini sağlama ve hem süs teşkil edecek tarzda parlak deriden şu şekillerde ( ) birer parçası bulunurdu. Altları mazılı gönden yapılırdı. Köseleden evvel genellikle ayakkabıların altı daha ucuz olmaları nedeniyle gönden olurdu. Köseleler daha sonraları taammüm etmiştir. Cimcimeyi yaşlılar da giyerse de bunlarınkinin arkası daha az sivri ve arkadaki ipek işlemeli motifi de gençlerdeki gibi iki tane değil bir tanedir.

İç çamaşırları : Ankara erkekleri tarafından giyilen çamaşırlar ne yaş, ne de sınıf itibarile bir fark göstermez. genellikle kalın Adana ve Yahşihan bezinden yapılan bu çamaşırların gömlekleri diz kapağına kadar uzun, parmak yakalı, tek düğmeli, önü bele kadar açık ve isiran⁴ kollu (uzun ve bolca kollu) dur. Gömlekler daima donun üzerinde durur. Evvelce dize kadar uzunlukta olan bu gömlekler sonraları kalçalara kadar olmuştur. Donlara gelince, bunlar şalvar vaziyetine göre ya bileğe kadar uzun veya kısa olurdu. Zıvga veya kısa şalvar giyenlerin donları diz kapağının aşağısına kadar olur, uzun diz çorapları bunun üzerine çekilirdi. Elifi şalvar veya uzun şalvar giyenler ile memurların donları ise bileğe kadar uzun olup bilekten düğmeli, bağlı veya düz olurdu. Memurların çamaşırları daha ziyade partiskadan yapılırdı.

Yatak kıyafeti : Memurlar hariç olmak üzere genellikle yatakta gecelik giyilmez, don ve gömlekle yatılırdı. Bazı kimseler başlarına takke biçiminde, beyaz iplik ve tığ ile örülmüş “arakçin” giyerlerdi. Bir kızın çehizinde kocasına ve kaynanasına verilmek üzere muhakkak birkaç arakçin bulunurdu.

Efe ve çocuk efe kıyafeti

Ankaranın bugüne ulaşan milli kıyafetlerinin esasını teşkileden efe kıyafetle-

⁴ İsiran diye hamur kazımaya mahsus küreğe benzer bir alete denilmektedir. “İsiran kol” bundan galattır.

rinden sözetmeden önce yıllarca topluluğumuz içinde özel bir yer işgal etmiş olan zeybeklik ve dolayısı ile Ankara efelerinden kısaca sözetmek yararlı olacaktır sanırım.

Zeybeklik : Eskiden hafif ve asayişî korumaya memur olan bir sınıf askere zeybek denirdi. Zeybekliğin mana ve menşei hakkında bugün kâfi derecede bir bilgiye sahip bulunmamakla beraber bazı tarihî kayıtlardan bu askerlerin Aydın ve Hüdavendigâr vilâyetleri halkından seçildiği ve Selçukiler devrinde bunların gayet makbul bir sınıf teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Aslı ne olursa olsun zeybekler kıyafetleri, birtakım âdetleri ve geleneksel yiğitlikleri ile yüzyıllarca topluluğumuz içinde önemli bir yer işgal etmiştir. Çevik, atılgan, cesur ve nişancı olarak yetişen bir zeybek için en önemli şart mertliği, namus ve şerefi korumaktır. Hakîki bir zeybeğin ırz düşmanlığı yahut sarkıntılığı görülmüş değildir. Bunlar halkın zararına olarak zengin olanları sevmezler, haksızlığa tahammül edemezlerdi.

Zeybekler kendi aralarında cesaret ve yiğitlikle sivrilenleri “efe” diye anarlardı. Efeler “kızan adını verdikleri arkadaşlarını idare de gerçekten başarı gösterirlerdi. Aydın zeybekleri arasında zeybek asılzadeliğine çok önem verilirdi. Bu asılzadelerin arasında yedi cedit zeybek olanlar mevcuttu. İşte efe olup kendilerine “çete” düzenler maiyetlerine alacakları genç kızanları özellikle bunlardan seçerlerdi.

Yurdu, yuvası, çoluğu, çocuğu kadar taşıdığı silâha da bağlı olan zeybeklerin kendilerine özgü giyiniş ve oyunları vardı. Zeybek oyunu çeşitli şekillere ayrılmış olmakla beraber yapılış bakımından aşağı yukarı bir olup millî oyunlarımızın en kıvraklarından ve en güzellerinden birini teşkil eder.

Giyinişlerine gelince; zeybeklerin giydikleri elbiseler hemen hemen birbirine benzer. Bunlar dizlik, işlik, camadan veya cepken ve bellerinde genişçe sarılı kuşak, kuşak üzerinde çeşit çeşit silâhlarla dolu bir silâhlıktan ibarettir. Bunlardan yalnız

dizlikler Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki efe kıyafetlerinde kısa veya uzun olmak üzere bazı değişiklik gösterir. Genellikle kisasına dizlik, uzununa ise zıpka veya zıvga denir. Zeybekler uzun konçlu “diz çorabı” ve hatta çizme giymekle beraber dizlik giyenlerinin diz kapakları ile baldırlarının büyük bir kısmı mutlaka açık bulunurdu. Aydın zeybeklerinde ve Ankaranın ilk dizlikli efelerinde olduğu gibi başlarına fes giyer ve üzerine ipekli çevre veya puşu sararlardı. Çepkenlerini giymeyip omuzlarından aşağı sarkıtmak adetleri idi. Genellikle koyu mavi veya lâcivert çuhadan yapılan bu çepken veya camadanların kumaş kısmı görünmeyecek derecede her tarafı ipek kaytan veya sim ile işlenirdi. Aydın efelerinde bu işlemler ipek kaytanla, anadolu efelerinde ise sırma iledir. Gerek Aydın'da gerek Ankarada olsun bu cepkenleri dikip işleyenler hep rum terzilerdi. İyi bir zeybek elbisesinin bedelinin altun para zamanında 40 lirayı geçtiği rivayet olunur. Bugün ne efe ne de zeybekler vardır. Bu kelimeler tarihe karışmıştır.

Ankara Efeleri : Mecaz yolu ile mert, cesur, kahraman, cengevar harp ve dövüş adamı anlamına gelen efelik batının bir tür şövalyeliğine tekabül eder. Efeler fenalıktan kaçınır iyiliği ve yardımı sever, kahraman, gözü pek, mert ve fedakâr insanlar oldukları için çevrelerinde saygı görürlerdi. Bu sebeble baba ve analar yeni yetişen çocuklarını bu efelere teslim ederdi. Daha kahveye çıkamıyacak yaştaki bu küçük delikanlıları kardeşi gibi korur kötü yerlere dadanmamaları için terbiye ve gidişatına nezaret eder, mahallesindeki genç kızların ırz ve namuslarını *zamparalardan* korurdu. Ankaradaki efelerin düzenli, disiplinli bir topluluk hayatı olmadığı gibi efeliğe ait de yasaları yoktu. Başlıca pirensleri büyüğünü saymak, küçüğünü korumak vatanına ve memleketine hizmet edip yararlı olmaktır. Efeler arasında kendisini en fazla sevdiren saydınlar “efe başı” seçilirdi. Efeler kayıtsız şartsız bu efe başlarına tabi olurlardı. Efe başlarının vazifesi efeleri tertip ve tanzim

etmektedir. Efe başının gerektiği zaman yerini tutmak üzere ikinci bir efe başı daha bulunurdu. 15-16 yaşındaki delikanlı efelere “yeni yitme” denirdi. İzmir efeleri bunlara “kızan” derler. Bu devir 22 yaşına askerliğini bitirinceye kadar devam eder. Ondan sonra delikanlılık çağı gelir. Bu da 35 yaşına kadar devam ederdi. 35 yaşından yukarı efelere “kart tıraş efe” denirdi. Artık “dölekleşiyor” (ihtiyarlıyor) demektir.

Efelerin atlı ve yaya olarak ulusca önemli sayılan günlerle (örneğin hürriyetin ilânı, Kurtuluş savaşında Atatürkün Ankaraya gelişi vesaire gibi), düğünlerde alay halinde “düzülmesine” SEYMEN denirdi. Seymenlerin düzülüş ve şekilleri başka bir yazımızda ayrıca ele alınacaktır.

Kıyafetleri: İkinci Abdühamit devrinden evvel Ankarada efeler “çarlık dizlik” denilen beyaz patiskadan diz kapağının hemen altında bir tür kısa şalvar giyerlerdi. Bu dizliklerin “paçalık” tabir edilen kısımları (üst bacak boyunca olan kısım) sarı ipekle işli olur ve sim karışık, yünden uzun, beyaz “Sivrihisar diz çorapları” ile giyilirdi. Sonraları Sivrihisarda işlenip örülen bu dizlik ve çoraplar terkedilerek ikinci Abdülhamit devrinin ilk yarısına kadar bunların işlenmesi, düz patiskadan olanları ile düz beyaz yünden diz çorapları giyilmiştir. Sekiz metre patiskadan gayet bol ve geniş bir surette yapılan bu dizliklerin bütün kıvrıntı ve döküntüleri arkada toplanmak suretiyle önü adeta düz ve kırışksız olur, diz kapağının hemen altında ve dize sıkıca oturmuş vaziyette olan paçası ile ayağa giyilen diz çorabı arasında iki parmak yer açık kalarak ten görünürdü. Beyaz dizlikler ile sırta “çarlık işlik” denilen beyaz patiskadan parmak yakalı önden iri sedef düğmeli, uzun bilezikli kollu bir işlik ve onun üzerine kırmızı beyaz yollu “osmaniye işlik” giyilir, bele genişçe şal kuşak ile silâhlık takılırdı. Bu takımlar ile ayağa kesinlikle “kırmızı diz bağ”lı uzun, beyaz ajurlu diz çorabı ve kırmızı cimcime veya yemeni, sırta da osmaniye işlik üzerine

sırmalı camadan veya sırmalı cepken, bunlar yoksa sırmalı yelek giyilirdi. Sadece seymen günlerine özgü olan bu dizliklerle sırmalı takımlar giyilmesi şarttı. İsteyenler bu elbiseler üzerine boyundan atma gümüş köstekli saat, gümüş hamail, kola “pazvant” takarlardı. Başta ise efelere özgü olan puşu (bir tür ipekli çevre veya futa) sarılı uzun püsküllü kalıplı fes bulunurdu. Şimdi bütün bu giyim parçalarını birer birer gözden geçirelim :

Osmaniye işlikleri: Osmaniye topu denilen kırmızı beyaz yollu kalın ipekli kumaştan yapılan ve kısaca “osmaniye işlik” denilen bu işlikler haydari yakalı, ve önden açıktır. Her iki önünde birer peş bulunur. Bel hizasından, yandan ufak bir bağla bağlanmak sureti ile iki önü birbiri üzerine kavuşur. Kolları uzun bilek hizasından yırtmaçlı ve istenildiği zaman kapatabilmek üzere düğmelidir. Yaka kenarı, kol yenleri iki cm. genişliğinde sarı veya siyah ipek kaytanlı, içi beyaz bez astarlıdır.

Camadan'lar: Seymen alayı gibi önemli günlerde dizlik veya zıvgalarla beraber osmaniye işlikleri üzerine giyilen camadan'lar boyu belden yukarı, göğüs hizasında kalacak şekilde kısa ve önü de birbiri üzerine kavuşmayacak derecede dardır. Uzun olan kolları bilek hizasında hafifçe yırtmaçlı, bir parmak yakalı, üstü baştan başa sim işlemeli ve içi astarlıdır. Camadan'ların efeler ve efeliğe hevesli genç esnaf çocuklar tarafından her gün giyilen türlerinin üzeri kaytan işlemeli olurdu ki bunlara fermani denirdi.

Cepkenler: Çuhadan, baştanbaşa sim işlemeli ve sarkık kollu olurdu. Camadanlar gibi bunlar da ancak önemli günlerde dizlik veya zıvgalarla beraber giyilirdi.

Sırmalı yelekler: Camadan veya cepken gibi sırmalı takımları bulunmayanlar osmaniye işlik üzerine “sırmalı yelek” giyerlerdi. Bu yeleklerin boyu göğüs hizasında kalacak tarzda kısa ve önü de birbiri üzerine kavuşmayacak derecede dar vucuda sıkıca oturmuş vaziyettedir. Sır-

malı yelek, camadan ve cepkenler Ankara'da yapılmaz, dışarıdan gelirdi.

Diz çorapları: Beyaz dizlikler ile kesinlikle beyaz yün veya tiftikten ajurlu "diz çorapları" giyilirdi. Evvalâ çorap koncuna merbut bulunan ince bağı ile sıkıca dize bağlanır, sonra üzerine süs makamında "kırmızı diz bağı" takılırdı.

Diz bağları: Çorabı tutmak için çoraba bağlanan bu bağlar kırmızı renkte 1-1,5 parmak genişliğinde yarım metre boyda tor (dokuma) dan ve uçları püsküllü olurdu. Püskülün diz bağına merbut kısmında mürver ağacından bir cm. uzunluğunda ibrişim ve geverse ile işli sığara zıvanası gibi bir süs bulunurdu ki püskül bunun ucundan sarkardı. Diz bağları sadece beyaz dizliklere mahsustur. Daha sonraları giyilen ne yarım dizlik ve ne de zıvgalar ile bunlar kullanılmamıştır.

Hama'iller: İçinde muska gibi ayetler veya enam gibi küçük din kitabı bulunan gümüşten, dört köşe kutucuklardır. Seymen alayı gibi önemli günlerde efeler tarafından boyunlarına takılır. Yaşlıca kimseler ile nazara fazla inananlar bunun çuhadan kaplı olanını elbiseleri altından gizlice takarlardı.

Bazubant veya pazvant'lar: Farsca kol manasına olan "bazu" ile bağlama manasına gelen "bent"den meydana gelen bu deyimın manası "kol bağı" demektir ki halk arasında buna kısaca "pazvant" denirdi. Üzeri kabartma veya teklâri süslü dört köşe kutucuklardan ibaret olan bu bazubentler içine muska konarak pazuya kuvvet vermek üzere seymen alaylarında efeler tarafından kollarına takılırdı.

İkinci Abdülhamit devrinin ortalarına kadar giyilen bu beyaz dizlikler sonraları davulcu dizlikleri ile karıştırıldığından terk edilmiş ve yerine "yarım dizlik" denilen ve bunların renkli çuhadan olanları giyilmeğe başlanmıştır.

Yarım dizlikler: Aynı beyaz dizlikler biçiminde olmakla beraber lâcivert, kurşunî, veya siyah renkte kalın çuhadan yapıldıklarından onlar kadar fazla bol ve

ve döküntülü olamazdı. Paçalarında beyaz dizliklerden farklı olarak siyah ipek harçtan ufak birer motif ile dikiş yerlerinde kaytan süsleri bulunurdu. Bu dizlikler ile de beyaz dizliklerle giyilen takımların aynı (kırmızı diz bağları hariç) giyilmiştir.

Yarım dizliklerden sonra efeler tarafından cumhuriyet devrine kadar "zıvga" denilen uzun ve dar paçalı, arkası fazlaca kabarık bir tür şalvar giyilmiştir.

Zıvga'lar: Genellikle lâcivert veya kurşunî çuhadan yapılırdı. Bileğe kadar uzun ve dar paçalı, arkası bir kuyruk teşkil edecek derecede bol ve döküntülü olur ve paçaları diz çorabı üzerinden baldıra kadar gayet özenli, muntazam kıvrımlar oluşturacak derecede sıvanarak adeta kısa bir şalvar giyilmiş hissi verilirdi. Bunların ilk örneklerinin paçalık kısmı işlemeli ise de sonraları bu işlemler sadece paça ve dikiş yerlerindeki birkaç sıra kaytan süse inhisar etmek suretiyle oldukça sadeleşmiştir. Zıvgalar ile sırta patiska, keten veya pazenden haydari veya parmak yakalı, uzun bilezikli kollu bir iç işliği giyilir, onun üzerine yollu kumaştan Hama Humus topundan) önu harçlı bir yelek, harçlı yelege olmayanlar kadife bir yelek ve yelek üzerine osmaniye işlik giyer bele genişçe şal kuşak ile silâhlık takarlardı. Bu kıyafetle başa puşulu fes, ayaklara uzun diz çorapları ile yemeni veya buna benzer bir ayakkabı, sırta da osmaniye işlik üzerine "İzmir yelege" bulunanlar ayrıca İzilir yelege, olmayanlar doğrudan doğruya fermani, camadan veya cepkenden birini giyerdi. Şimdi bunlardan önu harçlı yelek, kadife yelek ve İzmir yeleklerini gözden geçirelim :

Önu harçlı yelekler: Bu yelekler daha ziyade alttaki iç çamaşırını veya iç işliğini kapatarak üzerine giyilecek osmaniye işliklerinin yakasından güzel görünmek için giyilirdi. Kapalı yakalı, kolsuz ve önu 3-4 cm. genişliğinde ipek harç ve ibrişim düğmeli olur ve genellikle osmaniye işlikleri ile takım olabilmesi için osmaniye topundan veya pamuk karışık yollu "Halep toplarından" yapılırdı.

Kadife veya çuha yelekler: Harçlı yelek bulunmadığı takdirde osmaniye işlik altına giyilen bu yelekler kolsuz, kapalı yakalı, önden birbiri içine girecek tarzda kapaklı ve iki sıra düğmelidir. (Şekil : I). Genellikle siyah veya lâcivert çuha veya kadifeden yapılırsa da gençlerden bordo, nefti, mor renk kadifeden olmak üzere arzu ettikleri renkte giyenler de bulunurdu.

İzmir yelekleri: Osmaniye işlikleri üzerine bazı kimseler "İzmir yeleşği" denilen çuha veya kadifeden çaprazvari, üzeri harçlı, kolsuz bir yelek giyerlerdi. Bu yeleklerin önü mailen karşılıklı bir sıra harç ve ilik düğmeli isede düğmeler iliklemeden bırakılır. Bu suretle yeleşğin harçlı uçlarının silâhlık üzerinde kulak gibi dik durması efenin "fiyakası" sayılırdı (Şekil : II). İzmir yelekleri ya kuşağın altında veya üstünde kalmak üzere giyilirdi. Bu yeleklerin sırmalı olanları da mevcuttu.

Efe kuşakları: Efeler bellerine zenginlik ve fakirlik derecelerine göre kıymetli lahuri şal, "bademli" dedikleri iyi cins Acem şalı veya bunların taklitlerini sararlardı. Bu kuşaklar altına evvelce kuşağın düzgün durması için ayrıca bir de keçe kemer takarlardı idi ise de sonraları keçe kemerler yerine çarşaf bağlanmıştı. Çok kalın olan bu keçe kemerler uçlarından sahtiyan ile iliklenir ve kurşun geçmesine de engel olurdu. Lahuri şallar vaktiyle çok kıymetli olduğundan ancak 15-25 "sarı altuna" alınır ve babadan evlâda intikal ederdi. Acem şalları ise 3 sarı altuna alınırdı. Bir buçuk, iki metre uzunluğunda ve dik dörtgen şeklinde olan bu şallar beldeki keçe kemer veya çarşaf üzerine kasıklardan güğse kadar olmak üzere genişçe ve sıkıca sarılır ve bel bu suretle büsbütün bir heybet ve haşmet kazanırdı. Bu kuşaklar içerisine mendil, para kesesi ve tütün kesesi konur, üzerine de silâhlık takılırdı.

Silâhlıklar: Efelerin şal kuşaklarına taktıkları silâhlıklar meşinden ve 7-8 gözlü olurdu. Yanlarda bulunan kayış kemer ve tokaları vasıtasıyla bele sıkıca bağlanır ve içine de bıçak, kama, tabanca ve para

konurdu. Ankara efelerinin silâhlıklarında üzeri deri ile hasır örgüsü süslemeli, Anadolu'nun diğer bölgelerine ait silâhlıklar ise genellikle sim işlemelidir.

Çorap ve ayakkabılar: Genç efeler ayaklarına genellikle beyaz veya renkli, ajurlu veya nakışlı "diz çorapları giyerlerdi. Bayram, düğün, nişan gibi mutlu günlerde ise oldukça kıymetli ve pahalı olan "şal diz çorapları" denilen çeşitli renk ve desende baştan başa işli çoraplar giyilirdi. Ayakkabı olarak genellikle ayağa yemeni, genç ve çapkınca olanlar ise cimcime, kışın ise yamak mest ile kundura veya kalçın giyilirdi.

Çocuk efeler: Eskiden Ankarada çocuklardan da efeler bulunurdu. Zengin kimselerin 6-12 yaşındaki çocukları bayram, sünnet, nişan gibi mutlu günlerle, düğünlerde teşkil edilen seymen alaylarında üstlerine "Arnavut fistanı" denilen beyaz patiskadan bu günkü izci eteklikleri gibi pilili bir eteklik giyerlerdi. Bu etekliğin üstüne sırta beyaz patiskadan parmak yakalı ve önden iri sedef düğmeli bir işlik, işlik üzerine sırmalı yelek veya cepken giyilir, bele küçük bir şal kuşak ile sırmalı, tek kayışlı küçük bir silâhlık takılırdı. Başlık olarak efe çocukların başlarında tıpkı efelerinki gibi ufak bir puşu veya yemeni sarılı fes, ayaklarında ise üzeri baştanbaşa pırl pırl sırmalı, diz boyunca yandan kancalı, uzun tozluklar ile yemeniler bulunurdu. Arnavut kıyafetleri ile büyük bir yakınlık gösteren bu çocuk efe kıyafetlerinin bize Balkanlardan gelmiş olması çok muhtemeldir. Askerliğini oralarda yapanlar memleketlerine dönerken çocuklarına bu sırmalı yelek, cepken ve beyaz fistandan getirmek suretiyle bu kıyafetlerin Ankarada da taammüm etmesine sebep olmuşlardır denilebilir.

İkinci Abdülhamit devrinin yarısından sonra da daha bir süre devam etmiş olan bu kıyafetler sonradan efsun askerlerinkine benzetilerek terkedilmiş ve yerlerine büyüklerin zıvgasına benzer zıvgalar giyilmiştir. Çocuk efeler bu zıvgalar ile de büyük efelerin giydikleri takımların aynısını giymişlerdir.

MEMUR KIYAFETLERİ

Memurların ilk defa Avrupalılar gibi giyinmesi ikinci Sultan Mahmut ile başlar. 1828 de çıkarılan elbise tüzüğü ile setre pantol ve dal fes giymeye zorunlu tutulan memurlar başlangıçta bu değişikliği fevkalade yadırgamış bu sebeple pantolonlara şalvarımsı bir bolluk, setrelere cübembesi bir genişlik vermek suretiyle ötedenberi alıştıkları şekle aykırı kalmamak cihetine gitmişlerdir.

Ankarada setre pantol giyilişi yaklaşık olarak 1889 yılına rastlar. İkinci meşrutiyeti müteakip özellikle yüksek ve orta dereceli memurlar arasında yazılan bu kıyafete aşağı dereceli memurlar pek rağbet etmemiş, onlar yine eskisi gibi pantolona çok benzeyen elifiye giymekte devam etmişlerdir.

Setre pantol'lu kıyafetlerin yüksek ve orta dereceli memurlarca giyilişi de birbirinden farklı olmuştur. Bu itibarla Ankaradaki memur kıyafetlerini gözden geçirirken yüksek, orta ve küçük dereceli memur kıyafeti olmak üzere üç guruba ayırarak mütalaa etmek gerekir.

Yüksek dereceli memur kıyafeti : Bunlar setre pantolon'lar ile beş cm. yüksekliğinde dik veya uçları kelebek yakalı, kolalı gömlekler giyer, yakalara boynun arkasından iliklenen hazır uzun kravat veya yine boynun arkasından iliklenen papiyon kıravat bağlayıp bunları mücevherli iğneler ile tuttururlar, gömlek ve pantolon üstüne de göğsü kapalı bir yelek giyerlerdi. Sonraları moda düşkün olanlar setre yerine redingot giymişlerdir. Başlarında kalıplı fes, ellerinde şık baston ve ayaklarında gıcır gıcır kalloş fotinlerle giydikleri

bu kıyafeti hasırlı fesler çıktıktan sonra da onlarla giymişlerdir.

Orta dereceli memur kıyafeti : Bunlar setre pantol veya ceket pantol'lar ile kolalı gömlek yerine basma işlik giyer ve üzerine işliği örtmesi ve şık görünmesi için düz veya pastalı, kolalı patiskadan bir jile takarlardı. Boynun arkasından bağlanan ve halk arasın "mezgep" veya "cile" denilen bu jileler üzerine aynı şekilde dik veya ucu kıvrık kolalı bir yakalık ve beş parmak genişliğinde, uçları kıvrık kolalı kolluk ile boynun arkasından iliklenen hazır kıravat takıp ve üstüne aynı suretle yelek giyilirdi. Orta dereceli memurlar hasırlı fesler pahalı olduğundan ondan daha ucuz ve kalıbı bozulmayan "şillik fesleri" tercih ederlerdi.

Küçük dereceli memur kıyafeti : Bunların kıyafeti karışıktı. Genellikle elifiye giymekle beraber üzerine ceket giyenler de bulunurdu. Yalnız başlarında ikinci Mahmuttan beri devam edip gelen elbise nizamnamesi gereğince muhakkak surette sarıksız dal fes bulunması şarttı.

Memur ayakkabıları : Memurların zenginleri setre pantolonları ile ayaklarına kalloş fotin giyerlerdi. Kalloş, fotinleri çamurdan muhafaza için sokakta fotin üstüne lâstik yerine giyilen bir çeşit kunduradır. Kalloşların topuğu tıpkı lâstikler gibi yuvalı olur ve fotinin topuğu bunun içine girer. Arkası giyip çıkarmakta kolaylık olması için sustalıdır. Fazla zengin olmayanlar ayaklarına kalloş yerine mabeyn biçimi kundura giyerlerdi. 1884 tarihinde Ankaraya Âbidin paşa ile lâstik geldikten sonra ise kalloş veya mabeyn biçimi kunduralar yerine lâstik giyilmesi taammüm etmiştir.

